

ОБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ СКЛАДУ ПРОДОВЖУВАНОГО ЗЛОЧИНУ

Питання кримінальної відповідальності за вчинення особою декількох суспільно небезпечних діянь є одним із найбільш складних і актуальних в науці кримінального права. Значною мірою ця складність обумовлюється необхідністю відмежування повторних злочинів від одиничних складних злочинів, які вчинюються шляхом повторення декількох діянь (продовжуваних злочинів). Крім того, правильна кримінально-правова оцінка такої злочинної поведінки, дозволяє кваліфікувати діяння винної особи згідно із принципами точності та повноти, а також впливає на справедливість призначення покарання.

Наукова розробка питань, що стосуються продовжуваного злочину, здійснювалася в ході дослідження інших проблем (повторності, сукупності і ін.). У такому аспекті проблема продовжуваного злочину досліджувалася в роботах М. І. Бажанова, М. І. Блум, М. Д. Дурманова, В. М. Кудрявцева, Т. Е. Караєва, П. К. Кривошеїна, В. П. Малкова, В. О. Навроцького, А. С. Нікіфорова, А. М. Орудардієва, А. М. Яковлева і інших авторів. Ряд вчених, аналізуючи кваліфікацію певного складу злочину (крадіжки, контрабанди тощо), вказували, за яких умов цей конкретний злочин буде вважатися вчиненим повторно, а коли вчинене діяння становитиме один одиничний продовжуваний злочин. Очевидно, що підхід до дослідження одного і того ж явища — поняття та ознак продовжуваного злочину — з позиції інституту множинності або з позицій конкретних складів злочинів призвів до появи певних неузгодженостей.

Зазвичай проблему співвідношення продовжуваного і повторного злочину розглядають з точки зору ознак, якими наділений продовжуваний злочин і які відсутні у разі повторного вчинення злочину. На нашу думку, більш правильно вести мову не про ознаки продовжуваного злочину, а про ознаки складу продовжуваного злочину. Автори підтримують точку зору, згідно якої неможливо передбачити перелік продовжуваних злочинів, проте вважають за необхідне звернути увагу на ті ознаки складу продовжуваного злочину, які відрізняють його від складів інших злочинів.

У цій праці ми будемо окремо аналізувати такі блоки проблем:

- чи є обов'язковою ознакою продовжуваного злочину єдиний потерпілий та як впливає на кваліфікацію продовжуваного злочину характер предмета, на який здійснюється посягання;
- що слід розуміти під тотожними діяннями, які утворюють продовжуваний злочин;
- чи може продовжуваний злочин вчинюватися шляхом поєднання актів бездіяльності, дії та бездіяльності;
- значення суспільно небезпечних наслідків для оцінки вчиненого як продовжуваного злочину;
- момент закінчення продовжуваного злочину.

Традиційно розпочнемо дослідження елементів складу продовжуваного злочину із об'єкта злочину. Називаючи у диспозиції ч. 2 ст. 32 Кримінального кодексу України (далі — КК України) ознаки продовжуваного злочину, законодавець вказує лише на вчинення винним двох або більше тотожних діянь, які об'єднані єдиним злочинним наміром. Тобто жодним чином не згадується об'єкт посягання, потерпілий або ж предмет злочину. Проте у кримінально-правовій літературі серед ознак продовжуваного злочину називають єдиний об'єкт посягання, єдиного потерпілого, предмет посягання [1, 366; 2, 264].

Слід погодитися із позиціями вчених, які зауважують, що у продовжуваному злочині повинен бути один єдиний спільний безпосередній об'єкт посягання. Адже за своєю природою продовжуваний злочин є різновидом одиничного злочину, в якого «ускладнена» об'єктивна сторона. Винний, вчиняючи посягання з тих чи інших причин, не може здійснити його одним діянням і тому вчиняє кілька тотожних діянь, об'єднаних єдиним умислом. Але очевидно, що об'єкт посягання у всіх цих окремих посягань один.

Проте слід зазначити, що, вчиняючи окремі посягання, винний щоразу заподіює шкоду об'єкту в якійсь певній частині. Наприклад, якщо винний викрадає комп'ютер по деталях, то він щоразу, при вилученні якоїсь деталі, заподіює шкоду власності не загалом, а лише в частині власності на цю деталь.

Інша ситуація має місце, коли здійснюється зґвалтування чи насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом. Безпосереднім об'єктом обох злочинів є статевая свобода або статевая недоторканність потерпілого. Видається, що коли винний вчиняє статевий акт з потерпілою поза її волею, він посягає на статеву свободу чи статеву недоторканність у всьому її обсязі. Цей безпосередній об'єкт страждає весь. Поділити його (хоча б умовно) на якісь частини не можливо. Таким чином, достатньо спірною є позиція про можливість вчинення продовжуваних зґвалтування чи насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом. Однак ця теза потребує додаткової аргументації в межах окремого дослідження.

Очевидно, що продовжуване посягання може, окрім основного безпосереднього об'єкта, містити ще й додатковий обов'язковий об'єкт (наприклад, продовжуваний насильницький грабіж). Причому цей додатковий безпосередній об'єкт може бути різним. Наприклад, особа з єдиним умислом вчиняє насильницький грабіж, поєднаний з позбавленням волі потерпілого, і насильницький грабіж із заподіянням потерпілому побоїв.

Наступне питання, на якому слід зупинитися, — з'ясування того, чи обов'язково у продовжуваному злочині повинен бути однаковий потерпілий. У кримінально-правовій літературі традиційно позиція щодо одного потерпілого вказується під час аналізу продовжуваного розкрадання чи зґвалтування. Щодо статевих злочинів, то цілком очевидно, що у продовжуваному зґвалтуванні чи насильницькому задоволенні статевої пристрасті неприродним способом потерпілий єдиний. Ця позиція відображена в постанові Пленуму ВСУ і не оспорується науковцями.

Вчинення продовжуваного розкрадання часто пов'язують із вилученням

майна з одного джерела. Ця позиція знайшла досить широку підтримку серед російських науковців. Вона відображена навіть у постанові Пленуму ВС РФ від 27 грудня 2002 р. «Про судову практику по справах про крадіжку, грабiж і розбiй». Так, у п. 16 вказаної постанови зазначено, що продовжуване розкрадання складається із тотожних діянь по вилученню майна із одного і того ж джерела. Інші вчені вказують, що продовжуване розкрадання може мати місце і тоді, коли майно вилучається не з одного джерела [3, 583–584].

Відповідь на запитання про те, чи у продовжуваному злочині має бути один чи різні потерпілі, повинна випливати із суті діяння. Так, чи можна вважати продовжуваним злочином дії особи, що постійно вчиняє крадіжки, збираючи кошти на придбання комп'ютера. Скільки посягань їй треба буде вчинити, залежить від двох параметрів: вартості комп'ютера і кількості вже накраденого. Краде у різних потерпілих щодня. Як кваліфікувати дії: як продовжувану крадіжку чи як повторну крадіжку?

В літературі виділяються два «класичні підходи» до кваліфікації у зазначених вище випадках:

– одні вчені вважають, що умислом винного у продовжуваному злочині повинна охоплюватися загальна настанова на вчинення розкрадань загалом, тобто на вчинення розкрадань до тих пір, поки вони не будуть припинені;

– інші вчені вказують, що продовжуване розкрадання має місце лише тоді, коли єдиний умисел винного був спрямований на заволодіння визначеним по розмірах, кількості майном. Як наслідок, якщо умисел був спрямований на заволодіння майном «поки це вдається», — продовжуваного злочину немає.

Ці позиції мають своїм аргументом в більшій частині єдиний умисел винного. Однак видається, що якщо другу позицію, яку ми вважаємо вірною, доповнити вказівкою на потерпілого, а саме уточнити, що потерпілий повинен бути єдиним, то вона може слугувати однією з базових ознак для розмежування продовжуваного і повторного посягання.

Останнє питання, яке слід розглянути в контексті дослідження об'єкта продовжуваного злочину, — предмет посягання. Висловлюються міркування, що характер предмета прямо впливає на кваліфікацію діянь як продовжуваного чи повторного злочину.

Хрестоматійні приклади про викрадення телевізора по деталях, костюма по частинах (штани, піджак, жилетка) тощо не викликають жодної дискусії. А чи можна вважати продовжуваним розкраданням крадіжку золота у Івана за першим епізодом, крадіжку грошей у того ж Івана — за другим епізодом? Що слід розуміти під «характером предмета» у продовжуваному розкраданні?

Вважаємо, що предмет посягання у продовжуваному злочині може бути різним. Такий підхід закріплений у п. 12 ПП ВСУ «Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів» від 8 жовтня 2004 р. № 15. Наприклад, особа у бухгалтерських документах не вказала об'єкт оподаткування, і це потягнуло несплату декількох видів податків. Аналогічна ситуація із злочинами проти власності (викрадення різних предметів), контрабандою (переміщення різних товарів).

Слід детальніше зупинитися на одержанні хабара, яке теж може бути продовжуваним. Чи можна вести мову про продовжуваний злочин, якщо як один хабар передаються гроші і путівка на відпочинок чи проведення ремонту у квартирі. Зрозуміло, що спосіб передачі хабара буде різний у зв'язку з особливостями предмета хабара у кожному з перелічених випадків. Видається, що якщо має місце одержання різних за своєю природою частин одного хабара від того ж хабародавця і хабароодержувач це розуміє, — немає жодних перепон для кваліфікації діяння як продовжуваного злочину.

Ознакою об'єктивної сторони, яка притаманна всім без винятку складам злочинів, є суспільно небезпечне діяння. Ця ознака також названа законодавцем у ч. 2 ст. 32 КК України як одна із тих, що відмежовує продовжуваний злочин від повторного. Так, під діянням у цьому складі злочину розуміють низку тотожних діянь (два або більше).

Питання виникає щодо того, чи можуть посягання, що утворюють продовжуваний злочин складатися із актів бездіяльності, поєднання дії і бездіяльності, чи ж вчинення продовжуваного злочину можливе лише шляхом здійснення двох чи більше дій. В. О. Навроцький з цього приводу зазначає, що вчинення продовжуваного злочину можливе лише шляхом повторення актів активної поведінки [1, 366]. Проте нам видається, що продовжуваний злочин може складатися і з поєднання актів дії і бездіяльності чи тільки з актів бездіяльності особи. Так, класичний варіант продовжуваного розкрадання — суб'єкт один раз вчиняє діяння, наприклад пред'являє підроблений документ про стаж роботи, роботу в певних умовах, що дають право на надбавку до пенсії тощо, а потім тривалий час (рік, два тощо) отримує пенсію у підвищеному розмірі. Маємо поєднання дії і бездіяльності.

Або ж суб'єкт з єдиним умислом ухилитися від сплати податків за рік не подає податкової звітності, чим постійно щомісячно вчинює приховування об'єктів оподаткування. Маємо вчинення продовжуваного злочину шляхом тотожних актів бездіяльності.

В літературі не досягнуто єдності з приводу розуміння терміна «тотожні діяння». Загалом думки вчених з цього приводу можна об'єднати у три групи. До першої групи належить підхід про те, що продовжуваний злочин може вчинюватися не лише тотожними, а й однорідними діяннями [4, 79]. Друга група вчених вважає, що посягання мають бути тотожними, вчиненими в один спосіб [5, 17]. І нарешті до третьої групи можна віднести пропозицію П. К. Кривошеїна про визнання продовжуваним злочином лише такого злочину, який складається з декількох діянь, жодне з яких не є злочином [6, 47].

Очевидним є те, що третій підхід надто спрощений в контексті відмежування продовжуваного і повторного злочину, адже визнання продовжуваним злочином виключно множини правопорушень чи інших незлочинних діянь одразу нівелює і питання відмежування, оскільки повторність все-таки має місце у разі вчинення декількох злочинів, відповідно, відрізнити декілька злочинів від декількох правопорушень не становить особливих труднощів.

Щодо аналізу першого та другого підходів необхідно зупинитися більш де-

тально. В першу чергу, варто вирішити питання чи може продовжуваний злочин бути вчинений змістовно різними діяннями. На нашу думку, продовжуваний злочин може бути вчинений декількома тотожними діяннями або декількома різними діяннями, які є альтернативними ознаками одного і того ж складу злочину (наприклад, виготовлення і передача вогнепальної зброї). Суспільна небезпека різних за змістом альтернативних діянь є більш-менш однаковою і обумовлюється загальною небезпекою складу злочину, в якому передбачені ці діяння. Навпаки, нетотожні суспільно небезпечні діяння, а також різні діяння, які охоплюються різними складами злочинів, становлять різну суспільну небезпеку для об'єктів кримінально-правової охорони. Варто, проте, звернути увагу, що під тотожністю діянь, на нашу думку, потрібно розуміти не лише ті діяння, які охоплюються однією й тією ж статтею або частиною статті Особливої частини [1, 366], а й ті, які є змістовно однаковими в різних складах злочинів (наприклад, розкрадання як ознака крадіжки чи грабежу).

По-друге, важливо з'ясувати чи повинні ці тотожні діяння бути вчинені із використанням різних чи однакових способів. Вважаємо, що різний спосіб вчинення злочину не впливає на визнання злочину продовжуваним. Сам по собі спосіб вчинення злочину, у випадках коли він виступає ознакою складу злочину, є лише або засобом диференціації кримінальної відповідальності за однакові посягання, або відмежовує злочинне посягання від незлочинного. Тому спосіб вчинення злочину, у разі вчинення декількох тотожних діянь, впливає лише на суспільну небезпеку скоєного або свідчить, що діяння із незлочинного переросло у злочинне (наприклад, примушування особи до вступу в статевий зв'язок, способом обіцянки матеріальної винагороди не містить складу злочину, передбаченого ст. 154 КК України «Примушування до вступу в статевий зв'язок», у той час як таке ж діяння, поєднане із погрозою знищити майно потерпілого, є злочином). Тому, якщо винний вчиняє декілька тотожних діянь різним способом, це може лише визначати загальну суспільну небезпеку скоєного, але це не означає, що має місце повторність. Наведемо для підтвердження наших слів такий приклад. Особа викрадає із поля сільськогосподарську продукцію. Викрадене вантажить на автомобіль і знову їде за наступною частиною майна. Якщо всі ці епізоди вона вчиняє відкрито чи таємно, скоєне відповідно буде кваліфікуватися як продовжуваний грабіж чи крадіжка. Якщо ж особа останній епізод вчинить таємно, а всі попередні відкрито, скоєне все рівно необхідно кваліфікувати як продовжуваний грабіж. Адже, по-перше, несправедливо буде всі діяння, вчинені відкрито, оцінювати як грабіж, а частину таємних і частину відкритих діянь оцінювати як крадіжку і повторний грабіж. По-друге, зміна способу лише міняє суспільну небезпеку скоєного. У складі продовжуваного злочину з'являється більш небезпечний спосіб, який заміщає собою менш небезпечний. По-третє, характерне для злочинів проти власності переростання однієї форми розкрадання в іншу теж кваліфікується як одиничний злочин, залежно від найбільш суспільно небезпечного способу, з використанням якого винний мав на меті довести свій злочинний намір до кінця, а не як повторність. Тому, враховуючи наведене вище, можна зробити висновок

про те, що якщо особа вчиняє декілька тотожних діянь різними способами, скоєне слід кваліфікувати як продовжуваний злочин за ознакою найбільш небезпечного із способів.

Проблема встановлення змісту суспільно небезпечного діяння у складі продовжуваного злочину нерозривно пов'язана із такою ознакою, як суспільно небезпечні наслідки. Зв'язок цей обумовлюється випадками, коли жодне із тотожних діянь не є злочинним, якщо його розглядати ізольовано (наприклад, дрібна крадіжка). Проте, якщо тотожні незлочинні діяння у своїй сукупності, заподіюють істотну шкоду об'єкту кримінально-правової охорони, має місце продовжуваний злочин. А. М. Яковлев вказує, що визначення продовжуваного злочину слід доповнити вказівкою на те, що настає ряд однорідних наслідків, оскільки якщо в результаті ряду однорідних дій наступив один наслідок, то це не продовжуваний, а «звичайний» злочин, якщо ж настали різнорідні наслідки — має місце сукупність злочинів [9, 295]. З цією позицією не можна повністю погодитися. Наприклад, потерпілій від зґвалтування під час вчинення одного з статевих актів, об'єднаних єдиним злочинним умислом, заподіяно середньої тяжкості тілесне ушкодження, а внаслідок другого статевого акту — заражено вірусом імунодефіциту людини. Діяння однорідні, а от наслідки — ні.

В межах дослідження об'єктивної сторони, вважаємо за необхідне зупинитися на питанні моменту закінчення продовжуваного злочину. В літературі панівною думкою є така, що продовжуваний злочин визнається закінченим з моменту реалізації винним свого злочинного наміру. Очевидно, що не виникає проблем, коли продовжуваний злочин з об'єктивної сторони складається лише із діянь. Проте, коли результатом продовжуваної злочинної діяльності є злочинний наслідок, в кваліфікації моменту закінчення такого злочину виникають певні труднощі. В контексті цієї проблеми, на нашу думку, необхідно погодитися із позицією В. О. Навроцького, який вважає, що у разі охоплення бажаної і заподіяної шкоди одним складом злочину скоєне кваліфікується як закінчене посягання, навіть якщо винний не реалізував свій злочинний намір [1, 145-146]. І лише якщо бажана шкода і заподіяна шкода є різними за суспільною безпекою і охоплюються різними складами злочину, скоєне необхідно кваліфікувати як замах на більш тяжкий злочин.

Дослідження об'єктивних ознак складу продовжуваного злочину дозволяє зробити такі висновки:

– об'єкт є ознакою продовжуваного злочину, причому основний безпосередній об'єкт окремих посягань повинен бути однаковим, а додатковий об'єкт цих посягань може бути й різним; продовжуваним злочином може бути заподіяна шкода лише одному і тому ж потерпілому; предмети продовжуваного злочину повинні бути юридично (змістовно) однаковими, однак фактично можуть відрізнятися;

– вчинення продовжуваного злочину може відбуватися шляхом поєднання актів дії, бездіяльності, дії та бездіяльності; під тотожними діяннями в змісті ч. 2 ст. 32 КК України слід розуміти не лише ті діяння, які охоплюються одним і тим же складом злочину, а й ті, які є змістовно однаковими (тотожни-

ми) в різних складах злочинів; у разі вчинення декількох тотожних діянь різними способами вчинене слід кваліфікувати як продовжуваний злочин за ознакою більш небезпечного із способів.

Однак проведене дослідження дозволяє констатувати, що проблема кримінально-правової кваліфікації продовжуваного злочину є багатогранною і складною та потребує подальших досліджень, у тому числі у частині встановлення змісту суб'єктивних ознак складу продовжуваного злочину.

Література

1. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. / В. О. Навроцький. — К.: Юршкком Інтер, 2006. — 704 с.
2. Кудрявцев В. П. Общая теория квалификации преступлений / В. П. Кудрявцев. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Юристъ, 2004. — 304 с.
3. Войцов А. И. Преступления против собственности / А. И. Войцов. — СПб.: Юрид. центр Пресс, 2002. — 775 с.
4. Караев Т. Э. Повторность преступлений / Т. Э. Караев. — М.: Юрид. лит., 1983. — 104 с.
5. Ораздурдыев А. М. Продолжаемое преступление по советскому уголовному праву: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / А. М. Ораздурдыев. — 17 с.
6. Кривошип П. К. Повторность в советском уголовном праве (теоретические и практические проблемы) / П. К. Кривошип. — К.: Вища шк., 1990. — 159 с.
7. Уголовное право России. Общая часть: учебник / под ред. В. П. Кудрявцева, В. В. Лущева, А. В. Паумова. — М.: Юристъ, 2004. — 569 с.

Анотація

Антонюк П. О., Ясеницький В. Є. Об'єктивні ознаки складу продовжуваного злочину. — Стаття.

Звернуто увагу на особливості безпосереднього об'єкта складу продовжуваного злочину і на питання потенційної можливості вчинення деяких продовжуваних злочинів. Понадто міркування щодо розуміння тотожних діянь у складі продовжуваного злочину, встановлення моменту закінчення такого злочину.

Ключові слова: склад продовжуваного злочину, об'єкт, об'єктивна сторона, потерпілий, тотожні діяння.

Аннотация

Антонюк П. О., Ясеницкий В. Е. Объективные признаки состава длящегося преступления. — Статья.

Обращено внимание на особенности непосредственного объекта состава длящегося преступления и на вопрос потенциальной возможности совершения некоторых длящихся преступлений. Приведены соображения относительно понимания тождественных действий в составе длящегося преступления, установления момента окончания такого преступления.

Ключевые слова: состав длящегося преступления, объект, объективная сторона, потерпевший, тождественные деяния.

Summary

Antonyuk N. O., Yasenitskyi V. E. Objective Signs of a Body of a Crime which Consist of Several Acts. — Article.

Attention is paid to peculiar properties of direct object of the body of crime which consist of several acts and to question of potential possibility of committing different crimes which consist of several acts. Contemplations on the definition of identical acts and end of crime which consist of several acts are given.

Keywords: body of crime which consist of several acts, object, objective side, victim, identical acts.